

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.645.5:34.03

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В ЮРИСДИКЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

SPECIALTY OF LEGAL ENTITIES' SUBJECTIVITY IN THE JURISDICTION OF THE EUROPEAN COURT ON HUMAN RIGHTS

Данелія О.С.,
аспірант

Інституту законодавства Верховної Ради України

У статті здійснено аналіз механізмів правосуб'єктності та захисту основних прав юридичної особи у практиці Європейського суду з прав людини із застосування ним Конвенції 1950 р. Доведено, що правосуб'єктність юридичних осіб у сфері права на захист власних прав та на участь у провадженні Європейського суду з прав людини є істотним фактором, що, серед іншого, зумовлює потребу в перегляді системи гарантій статусу таких осіб на національному рівні.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, правосуб'єктність, правосуддя, юридична особа.

В статье осуществлен анализ механизмов правосубъектности и защиты прав юридических лиц в практике Европейского суда по правам человека по применению им Конвенции 1950 г. Доказано, что правосубъектность юридических лиц в сфере права на защиту собственных прав и на участие в судебном производстве Европейского суда по правам человека является существенным фактором, обуславливающим, среди прочего, потребность в пересмотре системы гарантий статуса таких лиц на национальном уровне.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Европейская конвенция по правам человека, правосубъектность, правосудие, юридическое лицо.

The article analyzes the mechanisms of the legal subjectivity and protection the rights of the legal entities by the European Court of Human Rights applying the Convention, 1950. Author proved that the legal subjectivity of the legal entities concerning the rights on protection of their rights and on participation in court proceedings in the European Court of Human Rights is a significant factor that determines among other the duty to revise the system of guarantees for their status at the national level.

Key words: European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, justice, legal entity, legal subjectivity.

Постановка проблеми. Послідовне активне залучення України та інших держав у правові механізми Ради Європи зумовлює еволюції національних правопорядків у різноманітних сферах; це стосується й діяльності юридичних осіб, зокрема їх прав, гарантованих Конвенцією про захист прав і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) [1] та захищених практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Відповідні питання правосуб'єктності юридичних осіб розглядалися у вітчизняній правовій доктрині насамперед у вимірі конституційного права на об'єднання та у відповідних процесуальних галузях права. Очевидною вбачається потреба посилення гарантій такого права для юридичних осіб, що зумовлює актуальність таких наукових пошуків у правовій доктрині.

Стан опрацювання. Окремі питання гарантування прав юридичних осіб відповідно до Конвенції досліджувалися багатьма вченими, зокрема вони розглянуті у роботах таких авторів, як Т.О. Анцупова, Б.В. Бабін, А.П. Бущенко, В.А. Капустинський, Л.М. Липачова, П.В. Пушкар, Д.М. Супрун, Г.Ю. Юдківська, але особливостям встановлення,

підтвердження та захисту правосуб'єктності юридичних осіб з боку ЄСПЛ у цих роботах належної уваги не приділялося.

Метою статті є аналіз механізмів визначення правосуб'єктності та захисту прав юридичної особи на захист власних прав у ЄСПЛ із застосування ним Конвенції. Для реалізації цієї мети необхідно узагальнити відповідну практику ЄСПЛ, послідовно провести її порівняльний аналіз з урахуванням національних та часових факторів, визначитися із релевантними доктринальними пропозиціями.

Виклад основного матеріалу. Право на звернення до ЄСПЛ зі скаргою про порушення прав, проголошених Конвенцією, закріплене в її ст. 34: «Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які говорять про порушення однією з Високих Договірних Сторін її прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права» [1]. Юридичними особами, які є правомочні подати індивідуальну заяву про порушення своїх прав до ЄСПЛ, є:

– будь-яка юридична особа, незалежно від правоздатності (рішення у справі *Scozzari and Giunta v. Italy* 2000 р. [2]);

– будь-яка група приватних осіб – неформальна асоціація, що об'єднує, здебільшого тимчасово, певну кількість осіб (рішення у справі «Про мови в Бельгії» 1968 р. [3]);

– будь-яка неурядова організація у широкому розумінні цього слова, за винятком тих організацій, що здійснюють урядові повноваження, може здійснювати право на подання заяви; це поширюється на юридичні особи публічно-правових організацій, що не здійснюють урядові повноваження (рішення у справі *The Holy Monasteries v. Greece* 1994 р. [4]).

Муніципалітет або його відділ, який частково здійснює повноваження державної влади (рішення у справах *Ayuntamiento de Mula v Spain* 2001 р. [5]; *Municipal Section of Antilly v. France* 1999 р. [6], *Döşemealti Belediyesi v. Turkey* 2010 р. [7]), не має права на подання заяви до ЄСПЛ. Місцеві адміністративно-територіальні утворення, інші офіційні органи не можуть подавати через фізичних осіб, які їх утворюють або їх представляють, скарги проти будь-якої дії, припиненої державою, від якої вони залежать і від імені якої вони здійснюють публічну владу (*Demirba and Others vs. Turkey* 2010 р. [8]) [9].

Відповідно до ст. 35 Конвенції існує дві умови прийняття ЄСПЛ справи до розгляду: вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права; закінчення строку в шість місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні. ЄСПЛ не розглядає жодної індивідуальної заяви, якщо: заява є анонімною; або заява за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута ЄСПЛ чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі. ЄСПЛ також не розглядає індивідуальної заяви, якщо вважає, що заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необгрунтована або є зловживанням правом на подання заяви. ЄСПЛ може відмовити у розгляді індивідуальної заяви, якщо заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином. ЄСПЛ має право відхилити заяву на будь-якій стадії провадження у справі [1].

Стаття 34 Конвенції є важливою з точки зору створення та функціонування ефективної наднаціональної юрисдикції, якою є ЄСПЛ. Розробники Конвенції відмовилися від традиційних уявлень про компетенцію постійних міжнародних органів як призначену тільки для спорів між державами і допустили пряме звернення індивідів зі скаргами на порушення державами положень Конвенції в наднаціональний суд. Згаданий в ст. 34 термін «неурядова організація» не збігається зі значенням цього терміна, використовуваного в міжнародному праві. У науковій літературі

з міжнародного права можна зустріти згадку про неурядові міжнародні організації, однією з характерних ознак яких є те, що вони створюються фізичними та юридичними особами, які є громадянами або зареєстрованими в різних державах [10, с. 77].

Відповідно до положень Конвенції неурядовою організацією визнається будь-яка організація, у якій немає функцій органу державної влади і яка не має право діяти від його імені. Як зазначають деякі науковці, ст. 34 Конвенції не визначає коло організацій, що підпадають під поняття «неурядові» відповідно до цілей Конвенції, однак ЄСПЛ у своїх рішеннях вніс необхідні уточнення, вказавши, що неурядові організації – це будь-які організації, які не здійснюють владних повноважень (публічних функцій) і не є державами». ЄСПЛ самостійно у кожному конкретному випадку визначає, чи може заявник бути визнаним неурядовою організацією, не беручи беззастережно докази держави-відповідача щодо правового статусу заявника. Тому зміст поняття «юридична особа» в сенсі Конвенції має автономне значення, яке не пов'язане зі змістом цього терміна в національному законодавстві [11, с. 45, 47].

Правовий статус організації-заявника може визначатися відповідно до законодавства держави, в якій зареєстрована організація. Відповідно до українського законодавства до числа неурядових організацій, що користуються відповідно до положень ст. 34 Конвенції правом на звернення до ЄСПЛ, належать як громадські об'єднання (добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів) [12], так і юридичні особи приватного права а також об'єднання осіб без формалізованого статусу.

При розгляді скарг ЄСПЛ самостійно визначає, виходячи з представлених фактів, чи може заявник бути визнаний неурядовою організацією. Наприклад, у справі *The Municipal Section Antilly v. France*, розглядаючи питання, чи є комуна неурядовою організацією відповідно до положень Конвенції, ЄСПЛ вказав: «Призначення частини комуни виражається в участі в управлінні колективним майном і правами, надбанням певної території в загальних інтересах, а не в індивідуальних інтересах її жителів. Отже, Суд вважає, що частина комуни складає юридична особа публічного права, яка здійснює частину державної влади та має бути кваліфікована в цілях ст. 34 Конвенції як урядова організація» [6]. А в справі *Holy Monasteries v. Greece*, ЄСПЛ визнав, що монастир не може бути визнаний урядовою організацією з метою ст. 34 Конвенції, оскільки його цілі духовні і не пов'язані з цілями державного управління [4].

Проте відсутність визнання за заявником статусу юридичної особи відповідно до національного законодавства не заважає йому звертатися до ЄСПЛ за захистом його прав. У справі *Canea Catholic Church v. Greece* національний суд виніс рішення про те, що церква-заявник не володіла правосуб'єктністю від-

повідно до національного законодавства Греції, що спричинило відхилення її позову про визнання права власності. ЄСПЛ вказав, що це завдало шкоду змісту права доступу до правосуддя, і що мало місце порушення ст. 6 Конвенції [13].

Рішення ЄСПЛ у всіх справах становлять систему прецедентного права ЄСПЛ і повинні враховуватися в правозастосовчій практиці всіх держав, що ратифікували Конвенцію, незалежно від того, проти якої держави винесено постанову ЄСПЛ і хто подавав скаргу, за якою було винесено постанову. Однак існує думка, що рішення ЄСПЛ за позовами неурядових організацій (юридичних осіб) утворюють своєрідний відокремлений блок прецедентів, застосовних тільки до неурядових організацій [14, с. 237]. Ця думка здається помилковою, оскільки принципи і правила, сформульовані ЄСПЛ, застосовуються їм надалі у справах за схожими питаннями, незалежно від статусу заявника. У рішеннях ЄСПЛ за скаргами громадян можна часто зустріти посилання на прецеденти, сформовані за скаргами неурядових організацій, і навпаки.

Говорячи про можливість юридичних осіб подавати заяву до ЄСПЛ, необхідно розглянути процедуру подання та прийняття ЄСПЛ відповідної заяви. Що стосується захисту прав юридичних осіб на підставі Конвенції, то особливість полягає в тому, що юридичні особи можуть користуватися не всіма правами, закріпленими Конвенцією. Вони, наприклад, не можуть скаржитися на порушення права на життя, на свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя і деякі інші. Аналіз скарг юридичних осіб до ЄСПЛ показує, що юридичні особи найчастіше скаржаться на порушення таких прав, як право власності (ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції); право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (ст. 6 Конвенції); право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 9 Конвенції); право на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції); право на свободу зібрань та об'єднань (ст. 11 Конвенції); право на ефективні засоби правового захисту (ст. 13 Конвенції); право не піддаватися дискримінації (ст. 14 Конвенції) [1].

Юридичні особи не можуть користуватися всіма особистими правами, закріпленими Конвенцією. Через свою правосуб'єктність вони не можуть звернутися до ЄСПЛ за захистом права на життя, свободу та особисту недоторканність, права на повагу до сімейного життя тощо. З усіх особистих прав, закріплених Конвенцією, юридичні особи можуть користуватися правом на свободу думки, совісті і релігії. Найбільш частим видом порушення прав юридичних осіб на свободу думки, совісті і релігії є безпідставне втручання з боку органів влади в діяльність релігійних об'єднань.

Відповідно до ст. 9 Конвенції кожен має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію та брати участь в обрядах. Свобода сповідувати свою релігію або пе-

реконання підлягає таким обмеженням, які передбачені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [15, с. 350].

Порушення ст. 9 найчастіше пов'язане з порушеннями інших статей. У цьому випадку ЄСПЛ, як правило, розглядає порушення однієї статті як основне, але у зв'язку з іншою статтею. Наприклад, у справі *Otto-Preminger Institut v. Austria* 1994 р. заявник скаржився на порушення урядом ст. ст. 9 і 10 Конвенції [16]. Асоціація *Otto-Preminger Institut* (ОПІ) збиралася провести демонстрацію фільму Вернера Шретера «Собор любові», в якому в сатиричній формі були представлені деякі релігійні образи. Римська католицька церква звернулася до прокуратури, яка порушила кримінальну справу проти директора ОПІ за звинуваченням в образі релігійних вірувань, а фільм був конфіскований. Пізніше кримінальну справу проти директора ОПІ було припинено, проте розгляд відносно конфіскації фільму продовжився.

Уряд наполягав на тому, що конфіскація фільму була спрямована на захист прав інших осіб, зокрема права на повагу релігійних почуттів, а також на запобігання заворушень. ЄСПЛ в рішенні по справі зазначив, що у тих, хто відкрито висловлює свою релігійну віру, незалежно від приналежності до релігійної більшості чи меншості, немає розумних підстав очікувати, що вони залишаться поза критикою. Вони повинні проявляти терпимість і миритися з тим, що інші заперечують їхні релігійні переконання і навіть поширюють вчення, ворожі їх вірі. Однак способи критики або заперечення релігійних вчень і переконань можуть спричинити відповідальність держави, якщо вона не забезпечує вільного використання права, гарантованого ст. 9, всім, хто дотримується цих навчань і переконань. В екстремальних ситуаціях результат критики або заперечення релігійних переконань може бути таким, що стане на заваді свободі дотримуватися або висловлювати такі переконання. Є підстави вважати, що релігійні почуття віруючих, гарантовані ст. 9, піддалися образі внаслідок провокаційного зображення предметів релігійного культу.

Подібне зображення може розглядатися як зловмисне порушення духу терпимості, який є відмінною рисою демократичного суспільства. Конвенцію слід розглядати в цілому, а тому тлумачення і застосування ст. 10 в цій справі має відповідати логіці Конвенції. ЄСПЛ також підкреслив, що національна влада знаходиться в більш вигідному становищі, ніж ЄСПЛ, для оцінки необхідності такої міри з урахуванням ситуації в даному місці і в даний час [16].

В інших справах ЄСПЛ розглядалася ситуація комплексного порушення прав, гарантованих ст. ст. 9, 11 Конвенції. В рішенні по справі *Moscow Branch of Salvation Army v. Russia* 2006 р. Суд вказав на такі основні принципи: «Свобода думки, совісті і віросповідання, закріплена в ст. 9, є однією з основ демократичного суспільства. З точки зору віросповідання це важливий елемент, який є частиною саможиття віруючих і їх життя, а також є важливим

для атеїстів, агностиків, скептиків і невіруючих осіб. Від неї залежить плюралізм, що характеризує демократичне суспільство, який дорогою ціною досягався протягом багатьох століть». Суд також вказав, що, оскільки громади віруючих, як правило, існують у формі організованих об'єднань, ст. 9 Конвенції повинна тлумачитися у зв'язку зі ст. 11 Конвенції, яка захищає право на об'єднання від необгрунтованого втручання держави.

З цієї точки зору право віруючих на свободу віросповідання, яке включає право сповідувати релігію спільно з іншими, включає також право віруючих вільно збиратися, без довільного втручання держави. Незалежне існування громад віруючих є невід'ємною частиною плюралізму в демократичному суспільстві. Обов'язок держави зберігати нейтралітет і неупередженість не сумісний з оцінкою легітимності релігійних переконань, що підтверджується прецедентною практикою. ЄСПЛ також дійшов висновку, що відмова національних властей надати об'єднанню віруючих статус юридичної

особи може розглядатися як обмеження права заявників на свободу об'єднання, а також обмеження права на свободу віросповідання, передбаченого ст. 9 Конвенції. У цій справі ЄСПЛ визнав порушення ст. ст. 9, 11 Конвенції. Принципи, сформовані ЄСПЛ, повинні застосовуватися при реєстрації релігійних об'єднань. Влада не має, окрім як в особливих випадках, проводити оцінку законності будь-яких релігійних вірувань або способів їх вираження [17].

Висновки. Отже, варто вказати на те, що правосуб'єктність юридичних осіб, гарантована Конвенцією та відображена в практиці ЄСПЛ, є істотним фактором, що зумовлює потребу в перегляді системи гарантій відповідного права юридичних осіб на національному рівні, що вимагає удосконалення відповідного процесуального законодавства. Потреба внесення змін у національне законодавство з метою урахування вимог ЄСПЛ, відображених у вищевказаних його рішеннях, зумовлює потребу у наступних наукових дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/995_004.
2. Scozzari and Giunta v. Italy (№ 39221/98 and № 41963/98) : Judgment of July 13, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library>.
3. Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium (№ 1474/62; № 1677/62; № 1691/62; № 1769/63; № 1994/63; № 2126/64) : Judgment of July 23 1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.
4. The Holy Monasteries v Greece (№ 13092/87 and № 13984/88) : Judgment of December 9, 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.associationline.org/guidebook/action>.
5. Ayuntamiento de Mula v. Spain (№ 55346/00) : Judgment of February 1, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
6. Municipal Section of Antilly v. France (№ 45129/98) : Judgment of November 23, 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-5648>.
7. Döşemealtı Belediyesi v. Turkey (№ 50108/06) : Judgment of March 23, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
8. Demirbaş and Others v. Turkey (№ 1093/08, № 301/08, № 303/08 et al.) : Judgment of November 9, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
9. Практичний посібник щодо прийнятності заяв / ЄСПЛ. – Страсбург : ЄСПЛ, 2011. – 101 с.
10. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : [учебник] / И.И. Лукашук. – 3-е изд. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
11. Абашидзе А.Х. Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод : [учеб. пос.] / А.Х. Абашидзе, Е.С. Алисиевич. – М. : Межд. отношения, 2007. – 304 с.
12. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/>
13. Sanea Catholic Church v. Greece (№ 25528/94) : Judgment of December 16, 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
14. Комментарии к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / под общ. ред. В.Л. Туманова, Л.М. Энтина. – М. : НОРМА, 2002. – 264 с.
15. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / [Д. Гомьен, Л. Зваак, Д. Харрис] ; науч. ред.: Л.Б. Архипова. – М. : Изд-во МНИМП, 1998. – 600 с.
16. Otto-Preminger-Institut v. Austria, (№ 13470/87) : Judgment of September 20, 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
17. Moscow Branch of Salvation Army v. Russia (№ 72881/01) : Judgment of October 5, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.